

ISSN: 2687-220X

NOVUS ORBIS

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Journal of Politics and International Relations

**Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar:
Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme**

*The Cultural Reflections on the Middle Eastern Geopolitics:
An Assessment on the Cultural Heritage*

Senem Atvur

**Religion and Empire:
Islam as a Structural Force in the Umayyad and the Ottoman Empires**

*Din ve İmparatorluk:
Emevi ve Osmanlı İmparatorluklarında Yapısal Bir Güç Olarak İslam*

Murat Ülgül

**Soğuk Savaş Döneminde Latin Amerika ve
Türkiye’de Ordunun Siyasetteki Rolü**

*The Role of the Army in Politics in Latin America and
Turkey during the Cold War*

Tuğba Ergezen & Ceren Uysal Oğuz

Editörler Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / Editor-in-Chief

- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Özgür Tüfekçi

Genel Koordinatör / General Coordinator

- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Alper Tolga Bulut

Yönetici Editörler / Managing Editors

- Arş. Gör. / Research Assist. Hülya Kınık
- Arş. Gör. / Research Assist. Göktuğ Kıprızlı

Kitap İnceleme Editörleri / Book Review Editors

- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Bülent Şener (*Türkçe Kitap / Books in Turkish*)
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Murat Ülgül (*İngilizce Kitap / Books in English*)

Alan Editörleri / Section Editors

- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Fatma Akkan Güngör
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Yılmaz Bayram
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Ayça Eminoğlu
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Vahit Güntay
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Erol Kalkan
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. İsmail Köse

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

- Arş. Gör. / Research Assist. Sinem Çelik
- Arş. Gör. / Research Assist. Çağıl Durdu
- Arş. Gör. / Research Assist. Emel İlter
- Arş. Gör. / Research Assist. Çağlar Kaya
- Arş. Gör. / Research Assist. Ayçe Sepli

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

- Prof. Dr. Mohammad Arafat – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Shane Brennan – American University in Dubai, UAE
- Dr. Alessia Chiriatti – University for Foreigners of Perugia, Italy
- Prof. Dr. Murat Çemrek – Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Rahman Dağ – Adıyaman Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Federico Donelli – University of Genoa, Italy
- Prof. Dr. Süleyman Erkan – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Monique Sochaczewski Goldfeld – Escola de Comando e Estado-Maior do Exército, Brazil
- Dr. Ayla Göl – University of Nottingham, UK
- Prof. Dr. Emre İşeri – Yaşar Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Gökhan Koçer – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Dr. SungYong Lee – University of Otago, New Zeland
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Ali Onur Özçelik – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Alp Özerdem – George Mason University, USA
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Kaan Renda – Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Paul Richardson – University of Birmingham, UK
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Didem Ekinci Sarier – Çankaya Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Hüsrev Tabak – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Coşkun Topal – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye

Novus Orbis
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Journal of Politics and International Relations

ISSN: 2687-220X

Cilt 2 | Sayı 2 | 2020
Volume 2 | Number 2 | 2020

İçindekiler / Table of Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

81

**Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar:
Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme**

*The Cultural Reflections on the Middle Eastern Geopolitics:
An Assessment on the Cultural Heritage*

Senem Atvur

111

**Religion and Empire:
Islam as a Structural Force in the Umayyad and the Ottoman
Empires**

*Din ve İmparatorluk:
Emevi ve Osmanlı İmparatorluklarında Yapısal Bir Güç Olarak İslam*

Murat Ülgül

131

**Soğuk Savaş Döneminde Latin Amerika ve
Türkiye'de Ordunun Siyasetteki Rolü**

*The Role of the Army in Politics in Latin America and
Turkey during the Cold War*

Tuğba Ergezen & Ceren Uysal Oğuz

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**ORTADOĞU JEOPOLİTİĞİNDE KÜLTÜREL
YANSIMALAR: KÜLTÜREL MİRAS ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**

Senem ATVUR*

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 19.10.2020

Düzeltilme Tarihi // Revised: 6.12.2020

Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 22.12.2020

Öz

Tarımın geliştiği, yerleşik hayatın başladığı, yazının ve sanatın şekillendiği, Akdeniz Havzası'nın doğusunda kalan ve Bereketli Hilal olarak anılan topraklar bugün Ortadoğu olarak adlandırılmaktadır. "Ortadoğu" kavramı, 20. yüzyıl başlarında, emperyalist politikaların yaygınlaştığı dönemde kullanılmaya başlamıştır. Ortadoğu kavramının kullanımının yaygınlık kazanması, bölgenin Batı merkezli bakış açısıyla tanımlanması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu durum Ortadoğu kültürlerinin Batılı tanımlar üzerinden yorumlanması ve bölgede kültürel hegemonyanın inşasında rol oynamıştır. Batı'nın yarattığı Ortadoğulu stereotipinin bölge içinde de kabulü, bölgenin kültürel çeşitliliğini tektipleştirici bir etki yaratmış; bu durum Ortadoğu coğrafyasında, uluslararası sistemin güçlü aktörlerinin etki alanlarını genişletmesini sağlamıştır. Bu çalışma Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafyanın insanlık tarihinde üstlendiği rol ile sahip olduğu kültürel birikimin önemine odaklanmaktadır. Çalışmada uluslararası aktörlerin bölgeye ilişkin jeopolitik çıkarlarının kırılması yönünde Ortadoğu'nun kültürel geçmişi ile barışması ve ortak kültürel miras üzerine inşa edilen yeni bir Ortadoğu imgesinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Jeopolitik, Kültürel Miras, Kimlik

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
senematvur@akdeniz.edu.tr

The Cultural Reflections on the Middle Eastern Geopolitics: An Assessment on the Cultural Heritage

Abstract

The territory known as the Fertile Crescent is located at the eastern part of the Mediterranean Basin. This region, where the agriculture was developed, the first human settlements started, arts and culture were shaped, is now called the Middle East. The concept of the “Middle East” had started to be used at the beginning of the 20th century, when imperialist politics had spread worldwide. Due to the common use of the Middle East concept, the region was defined with a Western-centric perspective. This identification has played an essential role in the interpretation of Middle Eastern with Western concepts and on the construction of the cultural hegemony in the region. The stereotypes created by the West and adopted by the regional actors have caused homogenisation of the cultural diversity in the Middle East. Hence, the powerful actors of the international system could expand their zone of influence in the region. This study focuses on the importance of the area called the Middle East in the history of humanity and on the cultural heritage of this region. It is argued that to break the geopolitical interests of great actors in the region; the Middle East should reconcile with its cultural history and a new image of the Middle East based on common cultural heritage.

Keywords: The Middle East, Geopolitics, Cultural Heritage, Identity

Giriş

Coğrafya ile siyaset arasındaki ilişki tarih boyunca farklı şekillerde işlenmiş, pek çok siyasetçi ya da yazar coğrafyanın toplum yapısından devlet yönetimine farklı etkilerine değinmiştir. Bu ilişkinin bilimsel bir çerçevede analiz edilmesi için 19. yüzyıla kadar beklenilmesi gerekmiştir. Siyasi coğrafyanın ayrı bir disiplin olarak gelişimi ve “jeopolitik” kavramının ortaya çıkışı 19. yüzyıl sonlarında, Emperyalizmin hız kazandığı döneme denk gelmektedir. Bu dönemde aynı zamanda Avrupa siyasetinde iki yeni aktörün, Almanya ve İtalya’nın, ortaya çıkışı ve emperyal yarışta yerini alması da söz konusudur. Birliğini yeni tamamlayan Alman devletinin siyasi coğrafyanın gelişimi için verdiği destek, jeopolitik içinde Alman ekolünün önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Jeopolitik kavramı ilk kez 1905 yılında J.R. Kjellén tarafından kullanılsa da (Boniface 2011: 19), onun fikirlerini de etkileyen ve jeopolitiğin kurucusu sayılan isim F. Ratzel’dir. Ratzel, devleti canlı bir organizmaya benzeterek, mekânsal büyümenin devletin hayatta kalması için bir gereklilik olduğunu ortaya koymuştur; bu, 19. yüzyılın teknolojik gelişmesi ile yeni bir

aşamaya geçen sömürgecilik yarışına geç katılan Almanya'nın uluslararası siyasetteki adımlarına da meşruluk kazandıracak bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir (Flint ve Taylor, 2018: 2-3). Jeopolitiğin sömürgecilik çağındaki olumsuz imajı, Alman ekolünden K. Haushofer'in "hayat sahası" (lebensraum) yaklaşımı ve bu yaklaşımının A. Hitler tarafından fiilen uygulanması ile daha da problemlili bir hal almıştır (Flint ve Taylor, 2018: 4-5). Jeopolitiğin olumsuz imajı, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında değişecek ve jeopolitik, stratejik rekabetin önemli bir unsuru olarak değerlendirilecektir. 20. yüzyılın başında H. Mackinder'ın, Britanya İmparatorluğu'nun geniş sınırlarını dış tehditlerden korumak amacıyla ortaya attığı "kalpgâh" (heartland) yaklaşımı, daha sonra N. Spykman'ın yorumunu da içerecek şekilde ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasına temel oluşturacaktır. Uluslararası sistemin değişen yapısı ve teknolojik gelişmeler jeopolitiğin devlet dışı alana yayılmasını sağlarken, klasik jeopolitiğe bir meydan okuma olarak değerlendirilen eleştirel jeopolitik de gelişmeye başlamıştır. Eleştirel yaklaşım jeopolitik kavramının sömürgecilik ile bağlantısını açığa çıkarmak yanında, mekânın nasıl anlamlandırıldığına, mekân ve söylem üzerinden güç ilişkilerinin nasıl kurgulandığına odaklanmıştır (Ó Tuathail, 1996). Eleştirel jeopolitik, mekân ve güç arasındaki ilişkinin siyasi ve askeri önceliklerin ötesinde ekonomik, sosyal, kültürel ve kimliksel bağlamda da sorgulanması gerektiğini ortaya koymuştur.

Özellikle klasik jeopolitik yaklaşımlar açısından dünyanın farklı bölgeleri coğrafi konumları, sahip oldukları kaynaklar ve değerler ile uluslararası siyasette ayrı bir önem edinebilmektedir; Ortadoğu da bu bölgelerin başında gelmektedir. Coğrafi ve kavramsal olarak tartışmalı olan Ortadoğu sözcüğü yanında bölgeye yüklenen sosyal, politik, kültürel anlamlar, Ortadoğu denilince ilk akla gelen imgelerin enerji kaynakları, çatışma, otoriter yönetimler, toplumsal baskı, Bin Bir Gece Masalları olması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışma Ortadoğu olarak anılan coğrafyanın 19. yüzyıldan itibaren jeopolitik önemine ve bu önemin bölge üzerinde yarattığı etkiye odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, 19. yüzyılın emperyal politikalarının bir uzantısı olan jeopolitik bağlamında Ortadoğu bölgesinin yalnızca konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle dikkat çekmediğini; bölgedeki tarihi ve kültürel zenginliğin kontrolünün de önemli faktörlerden birini oluşturduğunu ortaya koymaktır. 1972 tarihli UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, kültürel miras kavramını tarih, sanat ve bilim açısından "üstün evrensel değere" sahip anıtları, yapıları ve alanları içerecek şekilde

kullanmış; 2003 yılında imzalanan sözleşme ile toplulukların, grupların ve bireylerin kuşaktan kuşağa aktardıkları pratikler, ritüeller, araçlar ve mekanla kurdukları ilişkiler de “somut olmayan kültürel miras” olarak benimsenmiştir (UNESCO, 1972; UNESCO, 2003). Avrupa Konseyi ise 2005 tarihli Faro Sözleşmesi ile kültürel miras kavramını insanların geçmişten miras aldıkları ve sürekli gelişen değer, inanç, bilgi ve geleneklerinin yansıması olarak tanımladıkları kaynakları ifade edecek şekilde kullanmıştır (Council of Europe, 2005). Dolayısıyla kültürel miras, hem insanlık açısından evrensel değere sahip olan hem de toplumların geçmişle günümüz arasında bağ kurmasını, farklı uygarlıkların mirasının bir arada değerlendirilmesini sağlayan somut ve somut olmayan öğeler bütünüdür.

Bu çalışma Ortadoğu'nun kültürel mirasının bölgenin jeopolitik rekabetten “özgürleşmesi” yönünde oynayabileceği rolü tartışmayı da amaçlamaktadır. Bu bağlamda “oryantalizm” ya da “emperyalizm” yaklaşımları çerçevesinde Doğu-Batı eksenini üzerinden yapılan incelemeler ve bunlara yönelik eleştirel çalışmalar literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma ise bölgenin dünya siyaseti içindeki konumlanışından hareketle, bölgedeki sorunların çözümü açısından kültürün ve kültürel mirasın birleştirici bir unsur olup olamayacağına odaklanmaktadır. Bu çerçevede asıl üzerinde durulan nokta, paylaşılan kültürel mirasın benimsenmesi yoluyla bölgeye yönelik klişeleşmiş bakış açılarının ve önyargıların yıkılmasının ve bölgesel kimliğin içeriden yeniden tanımlanmasının gerekliliğidir. Bu bakış açısının hem Ortadoğu'nun yeniden tanımlanması hem bölgenin siyasi ve ekonomik bağımlılık ilişkilerinden kurtulması hem de barışın güçlendirilmesi yönünde oynayabileceği potansiyel rol tartışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak “Ortadoğu” kavramının ne zaman ve hangi bağlamda kullanılmaya başlandığı ortaya konulacaktır. Ardından Ortadoğu olarak anılan bölgede tarihsel süreçte iz bırakan uygarlıklar ele alınacaktır. İkinci bölümde 19. yüzyıl jeopolitiği içinde ön plana çıkmaya başlayan bölgede, oryantalizmin etkisi ve bu etkinin bölgedeki tarihi ve kültürel mirasın sömürülmesindeki rolü incelenecektir. Son bölümde ise günümüze kadar geçen süreçte Ortadoğu bölgesinin nasıl şekillendiği ve dünya jeopolitiğindeki yeri bağlamında ortak kültürel mirasın rolü üzerinde durulacaktır. Ortadoğu'ya yönelik olumsuz imgenin, aslında bölgenin ekonomik ve siyasi sömürsünü güçlendiren bir unsur olduğu varsayımı üzerinden bunu tersine çevirmek için bölgenin tarihsel mirasını dikkate alarak, kimliğin yeniden tanımlanması ve kültürel ve politik yapılarını özgürleştirici yönde dönüştürmesinin önemi

vurgulanacaktır. Çalışma, Türkçe literatürdeki Ortadoğu çalışmalarında sınırlı kalan kültür ve kimlik konularında normatif bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bu sayede Uluslararası İlişkiler bağlamında kültürel miras konusundaki çalışmaların yaygınlaşması için bir kapı da aralanabilecektir.

1) Ortadoğu Neresidir?

Bugün Ortadoğu olarak adlandırılan bölge tarih boyunca farklı isimlerle anılmış, pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış; çatışmanın, ticaretin ve kültürel gelişimin odağında yer almıştır. 19. yüzyıl sonlarında, emperyal politikalar doğrultusunda kullanılmaya başlanan Ortadoğu kavramı, bu dönemden günümüze kadar coğrafi olarak farklı konumlandırmalar yapılsa da, kültürel olarak çoğunlukla Batı tarafından benimsenen kültürel imgelerle birlikte anılmıştır. Bu imgeler, tarih boyunca bölgede oluşan kültürel birikimi yok sayarak, belli önyargıları desteklemiştir. Bu imgelere geçmeden önce bu bölümde Ortadoğu kavramının ortaya çıkışı ve Ortadoğu denilen bölgenin kısa tarihi ele alınacaktır.

a) “Ortadoğu” Kavramının Ortaya Çıkışı

Ortadoğu kavramının ortaya çıkışı 20. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Ortadoğu ifadesini kullandığı bilinen ilk isim Thomas E. Gordon'dur. Gordon (1900), *The Nineteenth Century* dergisinde yayımlanan “The Problem of the Middle East” başlıklı makalesinde İngiltere'nin Hindistan sömürgesinin güvenliğini İran ve Afganistan ekseninden değerlendirmiştir. Gordon, Ortadoğu'yu Britanya'nın İran ve Afganistan'ın bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasına yönelik dış politikasının en hassas noktası olarak ele almıştır (Koppes, 1976: 96). Jeopolitiği denizlerdeki üstünlük çerçevesinde ele alan Amerikalı donanma subayı A. T. Mahan ise Ortadoğu kavramını ilk kez kullandığını iddia eden isimdir. Mahan'ın (1902) *National Review*'da yayımlanan “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı makalesine göre bir deniz gücünün hareket kabiliyeti onun bir yerde demirli kalmasını önlemek açısından önem taşımaktadır; bu çerçevede Britanya donanmasının Hindistan yolunu (özellikle yayılan Rus etkisine karşı) güvende tutabilmek için Aden, Hindistan ve Basra Körfezi'nde hareket kabiliyetine sahip olması gerekmektedir. Bu çerçevede Ortadoğu kavramı, Akdeniz'in doğusundan Hint Okyanusu'nun güneybatı kıyılarına ve Basra Körfezine uzanan bölgeyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır (Capdepuy, 2008: 229). Ortadoğu kavramının yaygınlık kazanmasında rol oynayan asıl isim ise *The Times*'in dış haberler servisinin

başındaki isim olan V. Chirol'dür. Mahan'ın makalesine de atıf yaparak, 1903 yılında yayımlanan "The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence" başlıklı kitabında Hindistan'ı merkeze alacak şekilde Hindistan'ın sınırları dışında kalan Asya bölgelerini Yakındoğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu olarak tanımlamıştır (Capdepuy, 2008: 229). Bir zincirin üç halkasına benzettiği bu konumlandırma içinde yer alan bölgelerin güneye doğru ilerlemek isteyen Rusların tehdidi altında olduğunu belirterek, bu alanın Hindistan'ın politik ve askeri savunmasında rolü olduğunu belirtmiştir (Koppes, 1976: 96). Bunun yanında Chirol (1903), Ortadoğu sorununun Asya'nın geleceğinin de bağlı olduğu, daha büyük bir sorunun parçası olduğunu iddia etmiştir (Davison, 1960: 668).

Avrupalı güçler arasında sömürgeci rekabetin hızlandığı bir dönemde kullanılmaya başlayan "Ortadoğu" kavramının yaratılmasında yalnızca stratejik ve coğrafi bir bakış açısının değil, aynı zamanda politik bir ayrımın da rolü bulunmaktadır. Davison'a göre (1960: 666) Doğu-Batı ayrımı ilk olarak Antik Yunan ve Persler (Yunanlılar için barbarlar-kentli olmayanlar) arasındaki çatışmaya, ardından Doğu ve Batı Roma bölünmesine kadar dayandırılabilir. Orta Çağ'da Avrupa için Doğu çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının başladığı yerken; coğrafi keşiflerle doğunun ötesinde de bir "uzakdoğu"nun varlığı belirginleşmiştir. 19. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü bağlamında tartışılan "Doğu Sorunu", yüzyılın sonlarında Japonya'nın Avrupalı güçlerin etkisini tehdit edebilecek şekilde güçlenmesi ile genişlemiş ve Yakındoğu ile Uzakdoğu ayrımı belirginleşmiştir. Osmanlı hakimiyetinden çıkmak için hareketliliğin arttığı Balkanlar, Suriye, Filistin ve Mısır bölgelerini ifade edecek şekilde Yakındoğu veya Ortadoğu kavramları kullanılmaya başlanmıştır (Davison, 1960: 666).

Yakındoğu ve Ortadoğu kavramlarının eş anlamlı kullanımları I. Dünya Savaşı sonrasında değişmeye başlamıştır. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin çöküşü, Arap topraklarının İngiliz ve Fransız sömürgesi altına girmesine neden olmuştur. Bu süreçte Britanya hükümeti tarafından oluşturulan "Coğrafi İsimler Daimî Komisyonu" (Permanent Commission on Geographical Names), yalnızca Balkanların Yakındoğu olarak adlandırılması gerektiği; Boğazlardan Hindistan'ın doğu sınırlarına kadar olan bölgenin ise Ortadoğu olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Buna karşın 1921 yılında kolonilerden sorumlu bakan konumundaki W. Churchill, bakanlık içinde Filistin, Ürdün ve Irak bölgelerinden sorumlu bir Ortadoğu Birimi oluşturmuştur (Davison, 1960: 668). 1932 yılında ise Kraliyet Hava Gücü'nün Ortadoğu Komuta Merkezi

Irak'a, Yakınoğu Komuta Merkezi ise Mısır'a konuşlandırılmıştır (Capdepuý, 2008: 230). Bu adım coğrafi temellerle yapılan ayrımın siyasi ve askeri olarak farklı şekilde yorumlandığının da göstergesidir. Fransız diplomasisi içinde de Akdeniz'in dođu sınırını oluşturan kıyı bölgeleri ifade edecek şekilde kullanılan Levant kavramı önce unutulmaya ve yerine Yakınoğu kavramı kullanılmaya başlanmış, daha sonra özellikle ABD'nin bölgeye bakışı doğrultusunda Britanya da Fransa da Ortadođu ifadesini benimsemiştir (Capdepuý, 2008: 228).

Ortadoğu kavramının kullanımı II. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşsa da, Ortadoğu'nun neresi olduğu, hangi bölgeleri kapsadığı konusundaki tartışma sona ermemiştir. Bilgin'e göre (2004: 26), coğrafi adlandırmaları tarafsız ya da doğal olarak görmek yerine askeri ve stratejik çıkarlar ile şekillendiğinin unutulmaması gerekmektedir. 1957 yılında kabul edilen Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'nin, "Ortadoğu" bölgesindeki uluslara ekonomik ve askeri yardım sağlaması öngörülürken, Kongre tarafından Dışışleri Bakanı J.F. Dulles'dan Ortadoğu'nun neresi olduğunu tanımlaması istenmiştir. Bakana göre batıda Libya, doğuda Pakistan, kuzeyde Türkiye, güneyde Arap yarımadasını içine alacak şekilde, Sudan ve Etiyopya'nın da dahil olduğu geniş coğrafya Ortadoğu olarak kabul edilmektedir (Davison, 1960: 665).¹ Ortadoğu kavramının -göreceli ve tartışmalı anlamlar içerse de- hem bilimsel çalışmalarda hem de siyasi, ekonomik, stratejik ve askeri söylemde yaygın şekilde kullanıldığı ve yerleştığı gözlenmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu ile kastedilen coğrafi ve siyasi alan genişleyip daralabilmektedir (Seddon, 2004: 358). Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Ortadoğu kavramı kuzeyde Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu havza ile güneyde Arap Yarımadası'nı içine alan, Kızıldeniz ve Basra Körfezi ile çevrelenen ve Nil Nehri'nin kuzey havzasını içine alan bölgeyi ifade edecek şekilde kullanılacaktır.

b) Ortadoğu'da Tarihsel ve Kültürel Mirasın Gelişimi

İnsanlık tarihinin önemli dönüm noktaları Ortadoğu coğrafyasında gerçekleşmiştir. James H. Breasted, ilk baskısı 1916 yılında yapılan *Ancient Times. A History of the Early World* kitabında Bereketli Hilal (Fertile Crescent) kavramını uygarlık tarihinin önemli dönemeçlerinin yaşandığı bu coğrafyayı tanımlamak için kullanmıştır.² Bugünkü Mısır'dan Filistin'e oradan da Mezopotamya (Irak ve Suriye) üzerinden Anadolu'nun güneydoğusuna uzanan bu bereketli topraklar yaklaşık 12 bin yıl önce ilk inanç yapılarının yükseldiği

(Göbeklitepe), yerleşik yaşamın filizlendiği, hayvancılığın başladığı, tarımın astronomik hesaplar ve sulama yapıları ile sistematikleştiği, ilk devletlerin ve savaşçı imparatorlukların kurulduğu, yazının kullanılmaya başlandığı, ilk kanunların yazıldığı, ilk antlaşmaların imzalandığı, ticaretin geliştiği, tek tanrılı dinlerin ortaya çıktığı alan olmuştur. Bu bölümde Sümerlerden 19. yüzyıla kadar geçen tarihsel süreçte Ortadoğu'da yerleşmiş uygarlıklara kısaca değinilecektir. Çalışmada, tarihin farklı dönemlerinde yaşamış bu uygarlıkların bıraktığı tarihsel ve kültürel mirasın, bir bütün olarak bölgenin temel zenginliğini oluşturduğu varsayımı benimsenmiştir.

Ortadoğu bölgesinin bilinen en eski uygarlıkları Sümerler, Akadlar ve Mısır'daki Eski Krallık'tır. Sümerler de Mısırlılar da yerleştikleri akarsu havzalarında taşkın zamanlarını hesaplayarak verimi artıran tarımsal faaliyetler yürütmüşler; artan nüfusu kontrol etmek amacıyla güçlü monarşiler kurmuşlar; bürokrasi, yasalar ve din aracılığıyla tarımsal faaliyetlerinde işbölümünün organizasyonunu sağlayan devlet benzeri merkezi siyasal yapılar oluşturmuşlar; büyük tapınaklar inşa etmişler ve geride birbirinden farklı yazı karakterlerine sahip (çivi yazısı ve hiyeroglif) yazılı metinler bırakmışlardır (Goldschmidt Jr., 2013: 42). Sümerlerin ardından Mezopotamya'ya hâkim olan Babil ve Asur uygarlıkları, Sümerlerin kültürel mirasını benimsemiştir. Asurlar oluşturdukları ticaret kolonileri ile yazı başta olmak üzere Mezopotamya kültürünün etkilerinin Anadolu'ya yayılmasında da rol oynamıştır. Babil uygarlığının en önemli hükümdarı Hammurabi döneminde tarihin bilinen en eski yazılı kanunları kaleme alınmıştır. Babil Krallığı'nın zayıflamaya başladığı dönemde kuzeydoğudan Anadolu merkezli Hitit İmparatorluğu, güneyden ise Mezopotamya'ya yayılmaya başlayan Mısır Firavunluğu MÖ 1285 yılında bugün Suriye sınırları içinde yer alan Kadeş kenti civarında karşı karşıya gelmiş ve bu mücadele sonucunda tarihinin bilinen ilk yazılı antlaşması imzalanmıştır.

Hititlerinin yıkılışı, Mısır'ın zayıflaması bir dönem Sami kökenli iki halkın- Fenikeliler ve İbraniler- Ortadoğu'daki hakimiyetine zemin hazırlamıştır. Akdeniz ticaretinin gelişiminde rol oynayan Fenikeliler alfabenin yaratıcısı olmuş; İbraniler ise Davud önderliğinde Filistin'de kurdukları krallık ile ilk tek tanrılı din olan Yahudiliğin temellerini güçlendirmişlerdir (Diakov ve Kovalev, 2017: 197-169). Milattan önce 6. yüzyıl ortalarında Kyros önderliğinde bugünkü İran'ı merkez alan Akhemenid İmparatorluğu'nun kuruluşu ile Persler, Anadolu'yu ve Mısır'ı da içine alarak Ortadoğu'nun neredeyse tamamına ve Kuzeybatı Hindistan'a hâkim olmuştur

(McNeill, 2007: 88-89). Pers hakimiyetine son verecek olan ise MÖ 320'lerde Makedonya'dan çıkıp Pers topraklarına hâkim olan, Yunan anakarasından Afganistan'a ve Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kuran Büyük İskender'dir. İskender'in ölümünün ardından imparatorluğun toprakları generalleri arasında paylaşılmış ve Helenistik dönemde Anadolu'nun güneydoğusu, Mezopotamya ve Suriye bölgesi Seleukosların hakimiyeti altına girmiştir. İran bölgesi ise bir süre Seleukosların hakimiyeti altında kalsa da daha sonra bölgede Part İmparatorluğu kurulmuştur (Goldschmidt Jr, 2013: 43). Roma İmparatorluğu'nun doğuya yayılış sürecinde Part ülkesi bu yayılışın durduğu nokta olmuştur. Tüm Akdeniz Havzasına hâkim olan Roma İmparatorluğu, geniş toprakları eyaletlere bölerek yönetmeye çalışmış, Akdeniz Havzasında ticaretin zenginleştiği, kültürel çeşitliliğin yayıldığı; bunun yanında ağır vergiler altında ezilen kesimlerin de isyanlarının arttığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008:38-39).

Roma İmparatorluğu'nun genişlemeye başladığı dönemde Yahudiye (Judea) eyaletinde tarihi değiştiren bir başka gelişme yaşanmıştır. Tek tanrılı dinlerin ikincisi Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve yayılmaya başlaması, Roma otoritesince endişeyle karşılanmış ve 4. yüzyıla kadar Hristiyanlık yasaklanmıştır. Yasağın kaldırılmasından kısa süre sonra Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile Ortadoğu bölgesinin kontrolü Bizans olarak anılan Doğu Roma İmparatorluğu'nun elinde kalmıştır. 3. yüzyılda Part İmparatorluğu'na son vererek İran'a yerleşen Sasanilerin kurduğu imparatorluk ise Suriye, Filistin ve Mısır'a yayılarak Ortadoğu'daki Bizans hakimiyetine son vermiştir (Goldschmidt Jr., 2013: 45).

7. yüzyıl Ortadoğu tarihini ve kültürünü değiştirecek yeni bir dönüm noktası olmuştur. Arap Yarımadası'nın güneyinde üçüncü büyük tek tanrılı din olan İslam'ın doğuşu ve yayılışı, Arap etkisinin de Ortadoğu'nun ötesine yayılmasında etkili olmuştur.³ Bu bölgelerde devletlerin Arapların kontrolü altına girmesi ve halkın İslamiyet'i kabulü, Arap etkisinin -özellikle Arapça dilinin- yayılmasında da rol oynamıştır. Bu süreçte Araplar arasında da, Araplar ile Arap olmayan halklar arasında da gerilimler yaşanmıştır. İslamiyet içinde farklı mezheplerin doğuşu ve aralarındaki anlaşmazlıklar, devlet siyasetinde de tartışmalara ve isyanlara yol açmıştır (Lewis, 2005: 62-96). Bağdat merkezli Abbasi hükümdarlığı, ticaretin ve tarımın gelişmesiyle bölgede bir refah dönemi yaratmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği ise kültürel ve bilimsel zenginliği ile daha sonra Avrupa'da Rönesans'ın başlamasına olan etkisidir.

Abbasilerin, Antik Yunan'dan kalan bilimsel ve felsefi metinleri Arapça'ya çevirmeleri, matematik, astronomi ve tıp alanındaki araştırmaları, mimari, tarih ve edebiyata destekleri Ortadoğu bölgesinin kültürel ve bilimsel tartışmanın merkezi haline gelmesini sağlamıştır (Goldschmidt Jr., 2013: 50). Bu zenginlik ve bilgi birikimi Endülüs Emevileri aracılığıyla Avrupa'ya ulaşmış; Kilise'nin skolastik bakış açısını sarsacak olan Rönesans bu kaynaklardan beslenmiştir.

10. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'da Orta Asya'dan gelen Türk kökenli halkların etkisi görülmeye başlamıştır. İran'dan Kuzey Hindistan'a kadar olan bölgeyi kontrol altında tutan Gaznelilerin savaşçı kollarından biri olan Selçuklular, 11. yüzyılda Gaznelileri yenilgiye uğratarak, Horasan'ı ele geçirerek egemenliklerinin ilk adımını da atmıştır. Hızla Mezopotamya'ya yayılan Selçukluların 1071 yılında Bizans İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratarak Anadolu'ya girişleri, hem Ortadoğu hem de Avrupa tarihi açısından yeni bir dönüm noktası olmuş ve Haçlı Seferleri'nin başlangıcını tetiklemiştir. Haçlı Seferleri, Ortadoğu zenginliklerinin yağmalanması ve din ayrımı gözetmeksizin savaşa katılmayan bölge halklarının katledilmesi sonuçlarını doğurmuştur (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008: 132-139). 13. yüzyılda Orta Asya'dan başlayarak yayılan Moğol istilası İran, Mezopotamya ve Suriye'yi de kontrol altına almış; Mısır'da durdurulmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genişleyerek Ortadoğu'yu kontrol eden bir imparatorluk haline gelmesine kadar geçen süreçte, Mısır'da, Doğu Akdeniz kıyılarında, Mezopotamya'da ve İran'da farklı inançtan, kökenden toplulukların kurduğu devletler varlıklarını korumuştur. Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da kurulan Safevi Devleti arasındaki rekabet 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile bugün de Türkiye ve İran arasında geçerli olan sınırın çizilmesini sağlamış ve kurulan denge ile Ortadoğu bölgesi iki büyük gücün kontrolü altında kalmıştır.

İlkçağlardan itibaren Bereketli Hilal bölgesinden başlayarak bugün Ortadoğu olarak anılan coğrafya farklı inançlara, halklara, devletlere ev sahipliği yapmıştır. Bu verimli topraklar tarih boyunca farklı güçler arasında mücadele alanına dönüşse de zengin bir kültürel çeşitliliğin de merkezi olmuştur. Bölgeye ulaşan her yeni güç kendi kültürünü bölgeye taşımış, kendi kültürünü bölgeye empoze etmeye çalışsa da yerel kültürlerin etkileriyle şekillenmekten geri kalmamıştır. Sonuçta Ortadoğu bölgesi "geniş bir halklar mozaiği", farklı fiziki tiplerin, inançların, dillerin, kültürlerin yan yana yaşadığı bir coğrafyaya dönüşmüştür (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008: 31). 19. yüzyılın sonundan itibaren sömürgeciliğin etkilerinin

Ortadoğu'ya doğru yayılmasıyla, bu çeşitlilik yeni çatışma nedenlerine dönüşmeye başlayacaktır.

2) 19. Yüzyıl Jeopolitiğinde Ortadoğu

19 yüzyıl, Sanayi Devrimi ile gerçekleşen ekonomik değişimin siyasi, sosyal ve kültürel yansımaları ile şekillenmiştir. 16. yüzyıldan itibaren sömürgecilik süreci, Batı Avrupalı devletlerin hammadde ve yeni pazar arayışlarını hızlandırmıştır; 19. yüzyılda gelişen teknolojinin yardımı ile sömürgecilik emperyalizme dönüşürken (Ferro, 1997: 16-18), yeni sömürge arayışları da artmıştır. Avrupalı emperyalist güçler arasındaki mücadele özellikle sömürge topraklarında kesişen çıkarlar nedeniyle dünyaya yayılmıştır. Zayıflamakta olan Osmanlı Devleti'nin dengeleyici gücünü yitirmeye başladığı 19. yüzyılda, emperyalizm çerçevesinde ortaya çıkan mücadele Ortadoğu'nun jeopolitik önemini daha da artırmıştır. Örneğin, İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek amacıyla Napolyon, 1798 yılında Osmanlı toprağı olan Mısır'a saldırmıştır (Sander, 2001: 170). İngiltere'nin protestolarına karşın Fransızlar tarafından inşa edilen Süveyş Kanalı'nın açılışı ise Mısır ve Kızıldeniz kıyılarının stratejik önemini ön plana çıkartmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun içerideki ulusçu ayaklanmalara ve kuzeyden gelen Rus tehdidine karşı direnemez hale gelmesi, Birleşik Krallık'ın 18. yüzyıldan beri sürdürdüğü Osmanlı toprak bütünlüğünü savunma politikasından vazgeçerek, toprakları üzerinde kendine bağlı devletler kurma girişimine ağırlık vermesine neden olmuştur (Sander, 2001: 314-315). Bu durum bölgenin Birleşik Krallık kontrolüne girmesinde etkili rol oynamıştır.

Önceki bölümde vurgulandığı gibi Ortadoğu kavramının ortaya çıkış süreci ve bu bölgeyi kontrol altında tutma çabası Birleşik Krallık'ın sömürgelerinin güvenliğini sağlama arayışının bir ürünüdür. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan milletlerin ulusçuluk düşüncesi etkisiyle bağımsızlık hareketlerine girişmeleri, Avrupalı güçlerin de siyasal, stratejik ve duygusal⁴ nedenlerle bu hareketlere destekleri 19. yüzyıl jeopolitiğinin bir başka yansımasıdır. Bunun yanında Akdeniz'de stratejik bir pozisyon elde etme arayışında olan Rusya'nın Panславizm aracılığıyla Balkanlara, Ortodoks inancını kullanarak da Ortadoğu'ya yönelik politikaları Osmanlı İmparatorluğu'nu daha da zayıflatmıştır. Rus yayılması karşısında Birleşik Krallık Aden, Kıbrıs ve Mısır'ı ele geçirip, Basra Körfezi boyunca uzanan Arap kabileleriyle anlaşma yoluna gitmiş, Afganistan ve İran'a da asker göndermiştir (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008: 219-220). Birliğini tamamlayarak, sömürgecilik yarışına agresif bir şekilde

dahil olan ve Avrupa dengesini değiştiren Almanya'nın Osmanlı Devleti'yle yakınlaşması ve çeşitli imtiyazlar elde etmesi ise Birleşik Krallık için endişe verici bir durum olmuştur (Lewis, 2005: 330). Bu sũreçte Birleşik Krallık aynı zamanda Arap yarımadasındaki kabilelerin Osmanlı Devleti'ne başkaldırması konusunda girişimlerde bulunmuştur (Arı, 2007: 126-143). Bunun yanında Avrupa'da yayılan Siyonizm fikri (Laqueur, 2003), Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması gũrũřũnũn İngiliz siyasetinde de karşılık bulması ve Yahudilerin bũlgede toprak satın alarak gũç etmeye başlamaları Ortadoğu'daki temel çatışma nedenlerinden birinin tohumlarının atılmasında etkili olmuştur. I. Dũnya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti dağılıp, Tũrkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş mũcadelesi başlarken; Ortadoğu, Birleşik Krallık ve Fransa arasında paylaşılmıştır (Lewis, 2005: 395-414). Daha sonra bu iki sũmũrgeci gũcũn bũlgeden çekilirken belirledikleri sınırlar içinde yeni bağımsız devletler kurulacak; fakat sınır sorunları, Arap devletleri arasındaki çekişmeler ve 1948 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşu Ortadoğu'da barışı zorlaştıran unsurlar olarak әне çıkacaktır. Ortadoğu'daki anlaşmazlıkların nedenlerinden biri de bũlgede petrolũn bulunmasıdır. 1830'lu yıllarda Yarbay F.R. Chesney, Birleşik Krallık adına Mezopotamya'ya giderek incelemelerde bulunmuş ve bũlgede zengin petrol ve mineral kaynakları bulunduğunu rapor etmiştir (Acar, 2013: 8). Ortadoğu'da ilk petrol kuyusu ise 1908 yılında İran'da açılmıştır (Odell, 1968: 93). Petrolũn varlığı Ortadoğu'yu 20. yũzyıl başında emperyalizmin odağına yerleşirmiştir. 20. yũzyıl boyunca da bũlge enerji jeopolitiğinin merkezinde yer almış; bunun yanında ekonomik zenginlik ile istikrarsızlık çelişkisi әне plana çıkmıştır.

Çalışmanın bu bũlũmũnde 19. yũzyıl emperyalizminin kũltũrel yansıması ise Oryantalizm tartışmaları ve bũlgenin tarihsel mirasının yağmalanması ũzerinden ele alınacaktır.

a) Oryantalizm Merceğinden Ortadoğu

Devlet Avrupa'nın dũnyaya siyasi ve ekonomik yayılışı, farklı kũltũrlerin karşılaşması sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda Batı'nın Doğu'ya bakışı, tartışmalı bir kavram olsa da Oryantalizm ya da şarkiyatçılık yaklaşımını belirginleşirmiştir. Oryantalizmin ortaya çıkışı, 18. yũzyıldan itibaren Birleşik Krallık ve Fransa'da, Hindistan başta olmak ũzere Doğu'dan gelen metinlerin çevirisi ve ũniversitelerde dil bũlũmlerinin gelişimi ile paralellik gũstermektedir. Bu metinlerin çevirisi ve tarih alışmaları, Avrupa'nın farklı devletlerinde Oryantalizmin etkisinin yaygınlaşmasını sağlamıştır (Macfie, 2002: 25-41). Said'e gũre (1999: 11) Doğu, Batı'nın tanımlanmasına yardımcı

olan bir karşıt imge sunmaktadır. Oryantalizm ise Doğu ve Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünce biçimi, öteki imgesi üzerinden yaratılan üstünlüğü destekleyen bir söylem biçimi ve Batı'nın Doğu üzerinde otorite kurmasını sağlayan bir egemenlik biçimi olarak tanımlanmaktadır (Said, 1999: 11-13). Bunun yanında Avrupalı gezginlerin, siyasetçilerin, yazarların doğuya ilişkin gözlemlerinin Batı'da Doğu imgesinin oluşmasında rol oynadığı belirten Çırakman (2002), egemenlik bağlamında tek taraflı, süreklilik gösteren ve homojen bir Oryantalist yaklaşımdan bahsedilmesinin de zor olduğunu dile getirmektedir. Doğu imgesi merak, hayranlık, sempatiden korku, kaygı ve nefrete uzanan, farklılaşan ve çelişen yargılarla içermekte; bu nedenle de Oryantalizm, siyasal ve dini anlaşmazlıklarla bölünen ve zayıflayan Avrupa içindeki değişken (olumlu ve olumsuz) yargıların yansımasıyla oluşan çok yönlü bir söylemdir (Çırakman, 2002: 187-191).

Bu bağlamda sanatın da Doğu imgesinin oluşumundaki rolü önem taşımaktadır. Lewis'e (1982) göre geçmişte Oryantalizm iki anlamda kullanılmaktadır; ilki Ortadoğu seyahatleri sırasında gördüklerini ve/veya hayal ettiklerini resmeden romantik bir resim okulu; ikincisi bundan bağımsız olarak gelişen ve dil çalışmalarıyla şekillenen, zaman içinde Doğu'nun (Hindistan ve Çin'i içerecek şekilde) genişlemesiyle spesifik alanlara ayrılan bir akademik disiplindir. Macfie'ye (2002: 61) göre oryantalist sanat, Batı'nın Doğu'yla emperyalist bağlamda ilgilenmeye başladığı, Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde büyük güçlerin bölgedeki kontrol ve etkisiyle de ilişkili olarak gelişmiştir. Bu çerçevede ortak bir üsluba sahip olmayan Oryantalist ressamlar Doğu imgesini önce Bin Bir Gece Masalları gibi hayali temalar ile ele alırken, daha sonra Doğu'ya seyahatlerin artması ile manzara, mimari, gündelik yaşam, giysiler ve etnografik özellikler resmedilmeye başlanmıştır (Özdal, 2013: 64). 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan *Turquerie* modası ile dekorasyonda, giyimde ve ev eşyalarında Türk ve Osmanlı etkisinin genişlemesi, Doğu'yu görmemiş ressamların dahi bu imgeleri resimlerinde kullanması sonucunu yaratmıştır. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan elçilikler bünyesinde çalışan diplomatların, gezginlerin yazıları, elçiliklerin daveti ile Osmanlı topraklarına gelen Hilair, Melling, Castellon gibi ressamların saray, törenler ve gündelik hayat temalı resimleri Doğu'ya yönelik merakın artmasında da rol oynamıştır (Özdal, 2013: 65). Ingres başta olmak üzere Gerome, Panson, Lewis, Trouillebert gibi isimlerin tablolarında öne çıkan harem, hamam, esir pazarı gibi "tahrik edici", şiddet ve erotizm imgesiyle yüklü sahnelerin varlığı da tartışma yaratmaktadır. Bu imgelerin Doğu insanının sapkınlığı, cahilliği ve kabalığını

öne çıkararak, Doğu'nun ıslah edilmesi, modernleştirilmesi gerektiği görüşünü meşrulaştırarak sömürgeciliğin zeminini güçlendiren bir algı yarattığı da iddia edilmektedir (Kaya, 2017: 654-656). Bu ressamların Doğu'ya ayak basmadan kurguladıkları tablolarında, 19. yüzyılda gelişen fotoğrafçılığın ve Osmanlı topraklarında çekilen fotografik kompozisyonların da rolü bulunmaktadır (Özdal, 2013: 65-70). Oryantalizm ile Doğu'ya olan ilginin artması, özellikle Ortadoğu ve Yakındoğu'daki tarihi ve kültürel mirasın Batı'ya taşınmasına ve dolayısıyla yeni bir kültürel sömürü döneminin başlamasına yol açmıştır.

b) Ortadoğu Kültürel Mirasının Sömürüsü

Batı'da, Doğu'ya yönelik ilginin bir diğer nedeni de bölgenin tarihsel zenginlikleridir. Avrupa uygarlığının Antik Yunan ve Roma'ya dayandırılan köklerini açığa çıkarma arayışı, önce koleksiyonculuğun daha sonra da kazı çalışmalarının temellerini atmıştır. Bunun yanında Tevrat ve İncil'de adı geçen bölgelerin araştırılması Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Mısır'a ilginin artmasına neden olmuştur (Özdoğan, 2006: 51). 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın "dünya kültürel mirasını" sahiplenme çabası, arkeolojinin de Batı düşünce sisteminde "dünyayı sahiplenme kurgusunun"⁵ ayrılmaz bir parçası haline gelmesine neden olmuştur (Özdoğan, 2006: 89-90). Napolyon'un Mısır seferi sırasında onunla birlikte bölgeye gelen araştırmacılar Fransa'ya dönerken pek çok Antik Mısır eserini de yanlarında götürmüşlerdir. Günümüzde dahi dünyanın farklı müzelerinde 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında Anadolu'dan, İran'dan, Mezopotamya'dan, Doğu Akdeniz kıyılarından ve Mısır'dan yasal ya da kaçak yollarla götürülen anıtlar ve eserler ziyaret edilebilmektedir.⁶ Bu durum özellikle H. Schliemann gibi, Troia hazinesini bulma saplantısıyla, tarihsel alanları tahrip eden ve bulduğu eserleri kaçak yollarla ülke dışına çıkaran isimlerin (Esin, 1993) Doğu'ya yönelmesinde de rol oynamıştır. Bu süreçte arkeolojinin, bilimsel araştırmadan çok yağma ve bölgedeki istihbarat faaliyetleri için paravan olarak kullanıldığı da görülmüştür.⁷ Örneğin Kargamış'taki Hitit antik kenti kazılarına British Museum adına katılan arkeolog D. G. Hogarth ve T. E. (Arabistanlı) Lawrence istihbarat toplamak için Beyrut, Hayfa, Nâsiriye, Yermük, Humus ve Halep bölgelerini dolaşmış, Hicaz'a kadar gitmiştir. Lawrence, Sina Çölü'ndeki su kaynakları ve geçitleri haritalandırmış ve Osmanlı demiryolları ile ilgili bir rapor hazırlayarak İngiliz istihbaratına iletmiştir (Çabuk, 2019: 1131). Arkeoloji ile istihbaratı buluşturan bir başka isim G. L. Bell ise 20. yüzyıl başından itibaren Güney Anadolu ve Mezopotamya bölgesini dolaşarak

hem arkeolojik bilgi hem de askeri istihbarat toplamış; Irak'ın bağımsızlık sürecinde rol oynamış ve Bağdat'ta ilk müzenin kurulmasını sağlamıştır (Murray, 2001: 154-155).

19. yüzyılda demiryolu ağının gelişimi ile Doğu'ya ulaşmak kolaylaşmış, hatta İstanbul, Mısır ve Kudüs'e ilk gezi turları düzenlenmeye başlamıştır. Bu durum farklı kimliklerin karşılaşması, kültürlerarası alışverişin artması gibi bir imkân sağlarken, kitleselleşen turizm bir pazarlama stratejisi olarak Doğu'yla özdeşleştirilen egzotik imgelerin pekiştirilmesi ve stereotiplerin yerleşmesinde rol oynamıştır (Aktaş Polat ve Polat, 2016). Ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla Osmanlı toprakları üzerinde hızlanan demiryolu faaliyetleri ve verilen imtiyazlar hem petrol arama hem de arkeolojik yağmaya neden olan kaçakçılık faaliyetleri için (Paksoy, 1993: 206) kullanılmıştır. Günümüzde dünyanın farklı müzelerinde Ortadoğu bölgesinden yasal ya da yasadışı yollarla çıkarılmış pek çok eser sergilenmektedir. Örneğin, Ortadoğu petrolünün farklı Batılı şirketler arasında paylaşımında büyük rol oynayan C. S. Gülbenkyan (Acar, 2013), aynı zamanda dünyanın en büyük koleksiyonerlerinden biridir ve topladığı eserler bugün Lizbon'da kendi adını taşıyan müzede sergilenmektedir.⁸ Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri denetleme girişimi yabancı diplomatların yöneticiler üzerindeki etkisi, halkın para için yabancılarla işbirliği içine girmesi ve ilgisizlik nedeniyle uzun süre etkisiz kalmıştır (Dosdoğru, 2018: 33-43).

3) 21. Yüzyıl Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Miras Nasıl Değerlendirilebilir?

Binlerce yıl boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapan, farklı kültürlerin karşılaştığı, çatıştığı ve yeni bir kültürel sentez yarattığı Ortadoğu bölgesinde oluşan kültürel birikim 19. yüzyıldan itibaren Batı merkezli bakış açısı ile açığa çıkarılmaya başlamıştır. Bölgede bağımsız devletlerin ortaya çıkması ile birlikte başlayan uluslaşma süreci de Ortadoğu'ya yönelik kültürel algıların kırılması ve kültürel çoğulculuğun ön plana çıkarılması konusunda etkili olamamıştır. 21. yüzyıl Ortadoğu jeopolitiğindeki kültürel yansımaları tartışabilmek için 20. yüzyılda bölgede yaşananları kısaca ele almak ve bölgedeki kültürel dönüşümü ortaya koymak gerekmektedir. Ardından 21. yüzyılın bölge açısından ne gibi değişimler yaratabileceği tartışılacaktır.

a) 20. Yüzyılda Ortadoğu'nun Yeniden İnşası

20. yüzyılda Ortadoğu bölgesinde yeni bağımsız devletlerin kurulduğu, bunun yanında yeni bağımlılık

ilişkilerinin de geliştiği gözlenmiştir. Soğuk Savaş döneminde İran ve Türkiye'nin Batı Bloğuna dahil olması, Ortadoğu'nun iki blok arasında sıkışmasına neden olmuştur. İsrail Devleti'nin kuruluşu, A. Nasır'la güç kazanan Arap milliyetçiliği bölgede çatışmanın eksenini de şekillendirmiştir. Öte yandan bölge jeopolitiği açısından petrolün önemi daha da belirginleşmiştir. Eski sömürgeci güçler İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki gücünün azalması ABD'nin bölgede daha fazla imtiyaz elde etmesini kolaylaştırmıştır. İran ve Irak'tan çıkartılan petrolün yanında Kuveyt ve Suudi Arabistan'da da yeni kuyuların açılmasıyla petrol piyasasında Ortadoğu'nun rolü de artırmıştır. Bunun yanında Süveyş Kanalı'nın genişletilmesi, boru hatları aracılığıyla Lübnan ve Filistin üzerinden petrolün Doğu Akdeniz limanlarına aktarılması gibi projeler de geliştirilmiştir (Odell, 1968: 96). Öte yandan petrol üretiminin ya da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi gibi girişimler bu alanlarda imtiyaz sahibi olan ülkelerin tepkisiyle karşılaşmış ve müdahaleler hız kazanmıştır. 1948, 1967 ve 1973'teki Arap-İsrail Savaşları ve İsrail'in genişlemesi ise bölgenin çatışma ve istikrarsızlıkla anılmasında önemli rol oynamıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan manzarada, petrol geliri ile zenginleşen ülkeler bölgede siyasal ve askeri güçlerini artırmanın yollarını ararken, petrole sahip olmayan, yüksek enflasyon ve işsizlikle mücadele eden Mısır, Yemen, Filistin, Lübnan gibi ülkelerden bu bölgelere göç de yoğunlaşmıştır (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008: 464).

20. yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu jeopolitiği, bağımsız devletlerarasında birlik arayışları, çatışmalar ve uluslararası aktörlerin açık ya da üstü örtülü müdahaleleriyle şekillenmiştir. Özellikle bağımsızlık sonrasında uluslaşma sürecinde Arap kimliğinin ön plana çıkarılması, bölgenin kolonyal geçmişine karşı Arap uluslarının birleşebilmesi açısından da zemin hazırlamıştır. A. Nasır'ın hem pan-Arap fikirlerin bölgede yaygınlaşması hem de Bağlantısızlar Hareketi içindeki rolü, Ortadoğu'da Batı etkisinin azaltılması ve dayatılan yapay sınırların ötesinde bölgesel bağların güçlendirilmesi yönünde -kısa süreli de olsa- somut adımlar atılmasını sağlamıştır (Milton-Edwards, 2011: 69). Buna karşın bölgedeki ideolojik ayrılıklar, Arap milliyetçiliği ekseninde derinleşebilecek birlik fikrini geri plana atmış; Arap ülkelerinin İsrail'e karşı tutumunun yanında birbirlerine karşı çatışmacı politikaları ağırlık kazanmıştır. Bu durum hem Batı Bloğunun hem de Sovyetler Birliği'nin bölgeye müdahalesi açısından uygun koşullar yaratmıştır.

Bağımsız Ortadoğu ülkeleri açısından kültürel miras, bölgenin kolonyal geçmişine alternatif yaratabilecek önemli bir unsurdur. Buna karşın ulus inşası sürecinde kültürel miras

Oryantalist söylemle paralellik içerecek şekilde kullanılmış; özellikle de devletler, tarihi değerlerin turizm gelirlerini artıracak şekilde “pazarlanmasına” ağırlık vermiştir (Daher ve Maffi, 2014: 7). Bu durum Ortadoğu’ya özgü klişelerin yerleşmesinde ve Batı merkezli bakış açısının bölgedeki kültürel (kolonyal) hegemonyasının devam etmesinde rol oynamıştır. Öte yandan bölgedeki etnik ya da dinsel öğelerle beslenen milliyetçilik (Arap ya da Yahudi fark etmeksizin) kültürel ve politik kimliğin homojenleştirici ve dışlayıcı/ötekileştirici dışa vurumu olarak şekillenmiş; bu durum Ortadoğu’daki kültürel çeşitliliği silikleştirici rol oynamıştır (Berkey, 2015). 20. yüzyılda Ortadoğu biriken zenginlikle birlikte derinleşen yoksulluğun ve eşitsizliğin, politik temsil krizlerinin bir arada yaşandığı; ekonomik, siyasal, sosyal ve insani krizlerle kırılan ve kültürel öğelerin tartışma zemini bulmakta zorlandığı bir süreç yaşamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise kültürel farklılıklar yeni çatışmaların tetikleyicisi olarak belirginleşmeye başlayacaktır.

Türkiye, İran ve İsrail dışında bırakıldığında Ortadoğu coğrafyasının ortak noktası paylaşılan ortak Arap kimliği ve dilidir; İsrail dışında bölge ülkelerinin tamamında ise nüfusun çoğunluğu Müslümandır. Buna karşın bölgenin sosyo-kültürel yapısı zengin bir çeşitlilik barındırmaktadır. Örneğin Ortadoğu ülkelerinin hemen hepsinde Hristiyan topluluklar bulunmakta, bölge Hristiyanlarının da kendi içlerinde farklı kimlikler barındırdıkları (Kiptiler, Nesturiler, Süryaniler, Gregoryen Ermeniler gibi) gözlenmektedir. Öte yandan Arap kimliğinin ve Müslüman kimliğin baskınlığı aynı zamanda farklılıkları silikleştiren, çeşitliliğin üstünü örten bir etki de yaratmaktadır. Bu baskın (Sünni) kimliğin farklı Müslüman kimlikler (özellikle Şii’ler) ve özellikle tek tanrılı dinler dışındaki inançlarla (Yezidiler, Bahailer gibi) ilişkisi daha sorunlu olabilmektedir (Maggiolini, 2018). Ortadoğu’daki farklı etnik ve dinsel çeşitlilik bölge tarihinde rol oynamış farklı uygarlıkların ve ortaya çıkan kültürel etkileşim ortamının bir yansımasıdır.⁹ Bölgenin kültürel mirasının bir bütün olarak ele alınması ve farklılıklara rağmen ortak noktalar üzerinden kültürel, sosyal ve siyasal uzlaşımın inşası, bölgede siyasal istikrarın sağlanması ve bölgeye yönelik dış müdahaleleri azaltıcı bir rol de oynayabilecektir.

b) 21. Yüzyılda Ortadoğu’da Kültürel Kimliği Yeniden İnşa Etmek

Soğuk Savaş sonrasında, 21. yüzyıla ilerleyen dönemde Ortadoğu’ya ve bölgeye yönelik jeopolitik yaklaşımlar daha da karmaşıklaştırmıştır. Petrol hâlâ dünya piyasaları için en önemli enerji kaynaklarından biridir; bu nedenle Ortadoğu rezervleri

farklı aktörlerin rekabet alanını oluşturmaktadır. Bölgedeki doğal gaz kaynakları, petrol ve gazın taşınması için inşa edilen boru hatlarının güzergâhı yeni sorunları da beraberinde getirmektedir (Luizi-Wilcox, 2020; Khatip, 2014). Öte yandan 11 Eylül sonrasında değişen güvenlik yaklaşımları ve küresel güvenliğe tehdit oluşturan terörün Ortadoğu ile bağlantılandırılması, bölgeye yönelik olumsuz algıyı güçlendirirken, özellikle Irak'a 2003 yılında yapılan müdahalenin de meşrulaştırılması için kullanılmıştır. Bölgenin dış müdahalelere açıklığı, 2008 küresel ekonomik krizinin ardından patlak veren toplumsal hareketlerin Ortadoğu'ya yansması olarak başlayıp, daha sonra farklı güçler arasında iç çatışmaya dönüşen, tartışmalı bir kavram olan "Arap Baharı" ifadesiyle anılan süreçle pekişmiştir. Özellikle 2011 yılından beri sürmekte olan Suriye İç Savaşı hem bölge hem de dünya dengelerini derinden sarsmıştır.

Bölgenin sahip olduğu zenginliğe karşın, çatışmadan ve yapısal eşitsizliklerden doğan sorunların üstesinden gelinemediği açıktır. 2018 yılında yayımlanan Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre, Ortadoğu dünyanın en eşitsiz bölgesi olarak sınıflandırılmıştır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, en zengin %10'luk kesimin, toplam gelirin %60-66'sını alması, en alttaki %50'lik kesimin payının ise %10'un altına düşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum hem ülkeler arasında hem de ülke içinde eşitsizliğin derinleşmesine yol açmaktadır (Alvaredo vd., 2018: 131-137). Bu çerçevede özellikle petrol geliri yüksek ülkelerde vatandaşlarla göçmenler arasında gelir, sosyal haklar, hukuki yaptırımlar bağlamında farklı uygulamaların görülmesi de toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren unsurlar olarak görülmektedir (Kinninmont, 2015: 17-19). Bunun yanında Ortadoğu'daki siyasal rejimlerin (otoriter) yapısı, bölgede demokrasinin gelişiminin sınırlı kalmasında; toplumsal taleplerin ve muhalif hareketlerin tehdit olarak algılanıp sert müdahalelerle karşılaşmasında etkili olmuştur. Freedom House'un siyasal haklar ve sivil özgürlükler doğrultusunda hazırladığı raporlarda Ortadoğu ülkeleri (İsrail, Lübnan ve Kuveyt dışında) "özgür olmayan ülkeler" kategorisinde yer almaktadır (Freedom House, 2019).

Kimliği homojenleştirici çabalar, çeşitliliği zenginlikten çok çatışma nedeni olarak görmekte, bölgede istikrarsızlığı artırmakta, bölge dışı güçlerin farklı gerekçelerle bölgeye müdahaleleri için zemin hazırlamaktadır. Müslüman inancın farklı pratikleri ve yerel uygulamaları dahi göz ardı edilerek, tektipleştirici bir imge yaratılması, Batı'nın Ortadoğu'ya bakışında da hâlâ indirgemeci bir yaklaşım sergilemesini kolaylaştırmaktadır. Oryantalizm eleştirilerine karşın Batı'nın

Doğu'ya bakışı hala belli klişelerle şekillenmekte ve kamuoyu algısında da bu bağlamda önyargılı tutumlar gelişmektedir. 11 Eylül sonrasında artan İslamofobik yaklaşımlar bu önyargının bir göstergesidir (Sheridan, 2006).

Batı'nın Haçlı Seferleri'nden itibaren İslam'a bakışını şekillendiren, temelde Orta Çağ'dan kalan yanlış anlaşılmalı, önyargılı ve çarpıtılmış görüşler ile Hristiyanlığın tek gerçek inanç biçimi olduğuna yönelik kanının ağır basmasıdır (Macfie, 2002: 42-44). Oryantalistler içinde İslam'a ve Müslümanlara önyargılı yaklaşımların varlığı, Ortadoğu'dan Oryantalizmi misyonerlik faaliyetleriyle ve Hristiyanlığı ön plana çıkaran söylemlerle özdeşleştiren görüşlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur (Lewis, 1982). İslam'a önyargılı görüşlere karşı İslam savunması olarak algılanabilecek bu durum, Ortadoğu'da yaşayan Müslüman halkların kendi kimliklerini tanımlarken, İslam'ı ön plana çıkarmasında da etkili olmuştur. Öte yandan Ortadoğu'da 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren radikal İslamcı yaklaşımların gelişmesi, zaman zaman önyargıları destekleyici tutumları da belirginleştirmektedir. Ortadoğu'daki eğitimsizlik/cehalet, dinin baskı aracı olarak kullanılması/özünden ayrılması gibi yapısal sorunlara çözüm bulunamaması, yapıcı eleştirilerin düşmanca tutumlar olarak algılanması gibi nedenler Ortadoğu'da da yaratılan stereotipleri destekleyen davranışların içselleştirilmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Yerel değerleri korumak için "yabancı" olarak görülen değerlerin dışlanması ya da bazı aşırı görüşlerin bu değerlere "saldırması" (Kinninmont, 2015: 33), Batı'nın yarattığı Ortadoğu imgesini destekleyen bir sonuç doğurmaktadır.

Ortadoğu kültürünün 7. yüzyıldan itibaren şekillenmesinde İslam'ın rolü tartışılmazdır; fakat İslam öncesi kültürlerin, İslam'ı benimsemiş Arap olmayan farklı güçlerin bölgede kurmuş olduğu siyasal yapıların toplumsal ve kültürel hayatta bıraktığı izler de önem taşımaktadır. Hem mimari ve sanatsal öğelerle ortaya çıkan somut kültürel miras hem de kültürel ve sosyal öğelere işleyen somut olmayan kültürel mirasın benimsenmesi ve korunması, Ortadoğu'nun çeşitliliğini ve asıl zenginliğini ortaya çıkarabilecektir. Önemli nokta bu kültürel mirasın toplum tarafından da aynı istekle ve şevkle savunulmasıdır. Kültürel miras zaman zaman siyasal iktidarların (özellikle otoriter iktidarların) propaganda aracı olarak kullanılabilir. Örneğin önceki uygarlıklarla özdeşlik kurulmaya çalışılması, tarihi objeler veya anıtların tarihsel bağlamlarından arındırılarak, siyasal otoriteyi meşrulaştıracak simgelere dönüştürülmesinde rol oynamaktadır; İran'da Şah rejimi döneminde Pers

İmparatorluğu'nun zaferleri ve yöneticileri ile benzerlikler vurgulanarak, özdeşlik kurulmaya çalışılmış, İran İslam Devrimi sonrasında, özellikle M. Ahmedinejad döneminde benzer bir yaklaşım benimsenmiştir (Papoli Yazdi ve Massoudi, 2017: 440-443). Bölgedeki sosyal ve ekonomik sorunlar ise kültürel mirasa sırt çevrilmesinde de etkilidir. Bu durum yeni yağmaların yaşanmasına ve kayıtsızlığının sürmesine neden olmaktadır. Bölgedeki zengin tarihi ve kültürel miras yeni bir (illegal) ticari alan yaratmıştır. Irak işgali sırasında dünyanın gözleri önünde yağmalanan ilk yerlerden biri Bağdat'taki Irak Müzesi olmuştur (Youkhanna, 2010). Çalınan eserlerin bir kısmı bulunmuş olsa da pek çoğu hâlâ kayıptır. Suriye İç Savaşı ile güçlenen Irak Şam İslam Devleti Örgütü'nün (İŞİD) propaganda amacıyla Ortadoğu'nun en önemli antik kentlerinden biri olan Palmyra'da gerçekleştirdiği yıkım (Sahheen, 2017) dünyayı şoke ederken, İŞİD'in en önemli gelirlerinden birinin tarihi eser kaçakçılığı olduğu gerçeğini de gölgelemiştir. Örgüt, Irak ve Suriye'de kontrol altında tuttuğu bölgelerde arkeolojik alanları yağmalayarak ya da kaçak kazılar yaparak tarihi eser kaçaklığı ile önemli bir gelir elde etmektedir (Pauwels, 2016). Kaçırılan bu eserler başta Londra olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde satılabilmektedir. UNESCO ve diğer uluslararası kuruluşların girişimleri ve dünyanın saygın müzelerinin kampanyaları ile 2015 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 2199 sayılı kararı ile tarihi eser kaçakçılığına yönelik yaptırımlar belirginleştirmiştir (Hardy, 2017); buna karşın insanlık tarihinin yağmalanması halen sürmektedir. Bu yağma, Doğu'nun "barbar" imgesini kuvvetlendiren bir sonuç da yaratmaktadır.

Bölgenin bağımsızlığının pekişmesi, bölge halklarının yaşam standardının yükselmesi açısından bölgenin kimliğinin klişeleri ve önyargılı bakış açısını yıkacak şekilde yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Bunu yapabilecek olan bölge halkıdır; ama bunu yapabilmesi için toplumsal bilincin gelişmesi, bağımlılık ilişkilerinin sorgulanması ve geçmişin kültürel mirasının sahiplenilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda bölgedeki eğitim düzeyini ve içeriğini gözden geçirmek önemlidir. UNICEF verilerine göre Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde nüfusun beşte biri 10-24 yaş altında yer almasına karşın her beş çocuktan biri eğitim imkânı bulamamaktadır; özellikle Yemen ve Suriye'deki krizlerde yaklaşık 14,3 milyon çocuk okul dışında kalmıştır (UNICEF, tarihsiz). Bunun yanında bölgede okullaşma oranının hâlâ düşük olması, eğitimde cinsiyet eşitsizliği, eğitimcilerin/öğretmenlerin yeterliliği, eğitimin kalitesi önemli sorunlar olarak varlığını korumakta; eğitimli insanın kalkınmanın ve sosyoekonomik

gelişmenin temeli olduğu görüşü geri planda kalmaktadır (Kamel, 2014: 103-117). Bölgedeki düşük eğitim kalitesinin iyileştirilmesi yönünde eğitim reformları yapılması, öğretmenlerin motivasyonunun ve maaşlarının yükseltilmesi, velilerin ve toplulukların eğitim süreçlerine katılımının artırılması gibi farklı öneriler ortaya konulmaktadır (Chapman ve Miric, 2009). Bu çerçevede eğitim reformu planlanırken Dünya Bankası'nın da dikkat çektiği gibi, kültürel mirasın eğitimin iyileştirilmesi, çoğulculuğun yaygınlaştırılması, kültürel birikimin artırılması yönünde kullanılması için yatırımlar eksik kalmıştır (The World Bank, 2001: 69). Bu bağlamda bölgedeki tarihsel ve kültürel mirasın göz ardı edilmesinin en önemli nedeni bilgisizlik ve ilgisizlikten ileri gelmektedir. Bölgedeki farklı kültürlerin tarihsel ve kültürel mirasını tanıttak şekilde eğitimin iyileştirilmesi hem kültürel mirasa sahip çıkılması ve mirasın korunması hem de bireysel ve toplumsal düzeyde farklı kültürlere karşı toleransın ve kültürel çeşitliliğin öneminin anlaşılması açısından etkili rol oynayabilecektir. Bu sayede farklı olanı ötekileştiren, Ortadoğu'ya yönelik dış müdahalelere zemin hazırlayan siyasal ve sosyal anlaşmazlıkları körükleyen bakış açıları yerine sorunların bölge içinde diyalog ve uzlaşa ile çözülebilmesi için ortak noktaların ve çıkarların tanımlanması kolaylaşabilecektir.

Ayrıca bölgeyi, Batı'ya göre konumlandırarak isimlendiren ifadelerin kullanımı da "Ortadoğu" üzerinde Batı hakimiyetinin sürdürülmesine katkı yapan bir durumdur. İnsanlık tarihinin dönüm noktalarına sahne olan ve 16. yüzyıla kadar uygarlığın merkezi konumundaki bölgenin kendi tarihsel ve kültürel dinamiklerinin evrensel bir düzleme taşınarak yeniden isimlendirilmesi önem taşımaktadır. Buna karşın bölgede Batılı değerlerin reddedilmesi ve homojenleştirici politikaların uygulanmasının da Batı'nın bölge üzerindeki tahakkümünü destekleyen bir pozisyon yarattığı açıktır. Öte yandan bölgedeki siyasal yapı içindeki otoriter eğilimler, toplumsal taleplerin bastırılması, farklı kimliklerin "ötekileştirilmesi" ve çatışma riskinin artması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum hem uluslararası toplumda Ortadoğu'ya yönelik önyargılı algının pekişmesinde hem de bölgeye yönelik dış müdahalelerin meşrulaştırılmasında etkili olmaktadır. Son dönemlerde yarı otoriter iktidarlar, elde ettikleri petrol gelirlerini teknolojik altyapı yatırımlarına ayırarak (Radcliffe, 2019) siyasal ve toplumsal sorunların üstünü örtmeye çalışmaktadır. Bu yatırımlar çoğunlukla toplumsal katkı yerine uluslararası alanda prestij elde etme arayışından kaynaklanmaktadır.

21. yüzyıl jeopolitiği içinde Ortadoğu olarak adlandırılan bölge halen stratejik konumu, sahip olduğu doğal kaynaklar, çatışma riski buna bağlı göç ve terör başta olmak üzere yeni sorunlarla anılmaktadır. Bu durumda uluslararası aktörlerin bölge üzerindeki etkisi belirleyiciliğini korumaktadır. Bölgesel aktörler arasındaki ilişkileri şekillendiren siyasal ve kültürel ayrımlar, bölgeye yönelik müdahaleleri kolaylaştırmaktadır. Bölge ülkeleri arasında uzlaştırıcı bir faktör olabilecek İslam dahi ayrıştırıcı ve düşmanlaştırıcı yönde kullanılabilir. Bu süreçte bölgenin tarihsel geçmişindeki çeşitlilik ve kültürel etkileşim ortamının hatırlanması, bölgesel aktörler arasında diyalog ve uzlaşma sürecini kolaylaştıracak bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Orta Çağ'da İslam uygarlığının Antik Yunan ve Roma mirasını sahiplenmesi bölgeyi kültürel ve bilimsel tartışmanın şekillendiği bir merkeze dönüştürmüştü ve bu mirasın Avrupa'ya aktarılmasını sağlamıştır. 21. yüzyılda, binlerce yıllık ortak geçmiş ve ortak kültürel mirasa sahip çıkılması ile yeni bir ortak kimlik oluşturulması, bölgenin sosyal, ekonomik ve insani sorunlarına ortak çözümlerin geliştirilmesini sağlayabilecektir. Cumhuriyet ile birlikte Türkiye hem Osmanlı Devleti'nin hem de Türklerden önce Anadolu'da yaşayan uygarlıkların tarihsel ve kültürel mirasının açığa çıkarılması ve korunması konusunda etkili adımlar atarak bu değerlerin geçmişle günümüz arasında bağ kuracak şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Ortadoğu'da da Batılı değerleri eleştirel olarak ele almak ve bunları insani değerler ve bölgenin kültürel geçmişi ile sentezleyerek yeni bir kültürel ve bilimsel bakış açısı ortaya koymaya ihtiyaç vardır. Bunu yaparken özgür düşüncüyü, bilimsel ve eleştirel bakış açısını yerleştirecek; tarihi düşmanlıkları bir yana bırakarak, geçmişin kültürel zenginliğini ve çeşitliliğini benimsetecek, ekonomik ve kısa vadeli çıkar yerine kültürel mirasın korunmasının asıl zenginlik olduğunu kavrayacak bir eğitimin ve toplumsal diyalogun yaygınlaşması Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin kendini yeniden konumlandırmasına da yardımcı olacaktır. Kendi kültürel mirasını sahiplenen toplumların, kendi geleceklerine karar verecek şekilde özgürleşmesi ise kolaylaşacaktır. Aksi takdirde Ortadoğu, küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda şekillenmeye ve yağmalanmaya devam edecektir.

Sonuç

Ortadoğu, 19. yüzyıldan itibaren jeopolitik konumu ve sahip olduğu kaynaklar ile uluslararası politikanın ve uluslararası aktörlerin odağına yerleşmiştir. Ortadoğu kavramının ifade ettiği coğrafi anlamın ötesinde bu kavrama yüklenen politik ve kültürel anlamlar farklı tartışmaları

beraberinde getirmektedir. Ortadoğu'ya özgü olduğu söylenen klişeler ve Ortadoğulu stereotipi, bölge halklarının geçmişlerindeki kültürel zenginliği göz ardı etmektedir. Yalnızca bölge tarihi değil insanlık tarihi açısından da önemli değerlere sahip Ortadoğu'da kültürel miras konusundaki bilinç Batı kaynaklı girişimlerle ortaya çıkarılmış olsa da bu mirasın sahiplenilmesi ve korunması bölge halklarının çabası ile mümkün olacaktır. Ortadoğu ile ilgili yerleşen stereotipler ve klişeler Ortadoğu coğrafyasının sahip olduğu kültürel mirasın yağmalanması, Batı'ya taşınması ve sahiplenilmesine meşruiyet kazandıran araçlar olarak da kullanılmaktadır. Ortadoğu olarak anılan coğrafyanın tarihsel ve kültürel zenginliğinin unutulması ve Ortadoğu'ya özgü klişelerin kimlik üzerindeki yansımaları ile bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda sömürülmesi arasında bağ bulunmaktadır. Ortadoğu'nun kendi kimliğini yeniden tanımlaması için kültürel mirasıyla barışması, geçmişin kültürel çeşitliliğinin zenginleştirici yönünü anlaması gerekmektedir. Ortadoğu'nun farklı aktörlerin jeopolitik çıkarları doğrultusunda şekillendirilmesini önlemek ve bölgeyle özdeşleştirilen klişeleri kırabilmek için ortak tarihin ve birikimin üzerine evrensel değerlerle harmanlanan ve bölge sorunlarına ortaklıklar üzerinden yaklaşabilen bir bakış açısının oluşturulması önem taşımaktadır. Bölgesel düşmanlıklar tarih boyu yıkım getirmiş ve bölge dışı aktörlerin Ortadoğu'ya etki etmesini kolaylaştırmıştır. Bölgenin bu etkiden bağımsızlaşması ve kendi geleceğini inşa edecek şekilde "özgürleşmesi" yönünde, bölge ülkelerinin kendi entelektüel kapasitelerini geliştirmesi önemlidir. Bunun için de geçmişle gelecek arasında bağ kurarak bilime, özgür düşünceye ve teknolojiye yatırım kaçınılmazdır. Böylece hem Ortadoğu'nun kültürel mirası Ortadoğu'da korunmaya devam edecek hem de bölgeye yüklenen olumsuz imaj köklü şekilde değiştirilebilecektir.

Kaynakça

- Acar, N. (2013). Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülsenkyan'ın Rolü (1890-1928). *Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 1-32.
- Aktaş Polat, S., Polat, S. (2016). Oryantalist İmgelemde Turizm Söylemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 257-268.
- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2018). *World Inequality Report 2018*. Erişim: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>.

- Arı, T. (2007). Geçmişten Günümüze Ortadoğu (3. Baskı). İstanbul: Alfa.
- Berkey, J. P. (2015). Identity in the Pre-Modern Middle East. Foreign Policy Research Institute. Erişim: <https://www.fpri.org/article/2015/10/identity-in-the-pre-modern-middle-east/>.
- Bilgin, P. (2004). Whose “Middle East”? Geopolitical Inventions and Practices of Security. *International Relations*, 18(1), 25-41.
- Boniface, P. (2011). *La Géopolitique. Les relations internationalele*. Eyrolles: Paris.
- Breasted, J.H. (1935). *Ancient Times. A History of the Early World* (2. Baskı). Boston: Ginnand Company.
- Capdepuy, V. (2008). Procheou Moyen-Orient? Géohistoire de la Notion de Middle East. *L'Espace géographique*. 37(3), 225-238.
- Chapman, D. W. ve Miric, S. L. (2009). Education Quality in the Middle East. *International Review of Education*. 55, 311-344.
- Chirol, V. (1903). *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence*. Londra: John Murray.
- Collector and Philanthropist (2018). Calouste Gulbenkian Foundation. Erişim: <https://gulbenkian.pt/en/the-foundation/calouste-sarkis-gulbenkian/collector-and-philanthropist/>.
- Council of Europe (2005). *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Erişim: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746> .
- Çabuk, M. (2019). İngiliz Belgelerin Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920). *Belgi*, 17(1), 1130-1147.
- Çırakman, A. (2002). Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi. *Doğu Batı. Oryantalizm- I*, 5(20), 181-197.
- Daher, R. ve Maffi, I. (2014). Introduction. Rami Daher ve Irene Maffi (Ed.). *The Politics and Practices of Cultural Heritage in the Middle East* (s. 1-53). London: I.B. Tauris.

- Davison, R. H. (1960). Where is the Middle East?. *Foreign Affairs*, 38(4), 665-675.
- Diakov, V. ve Kovalev, S. (2017). İlkçağ Tarihi Cilt 1 (4. Baskı). İstanbul: Yordam.
- Dosdoğru, B. (2018). Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 1938-1953 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (1997). Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 36(1). 143-178.
- Esin, U. (1993). 19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılar'la İlişkileri. Zeynep Rona (Ed.), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi içinde* (s. 179-191). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Ferro, M. (1997). Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Flint, C. ve Taylor, P.J. (2018). *Political Geography. World Economy, Nation-state and Locality* (7. Baskı). New York: Routledge.
- Freedom House (2019). Countries and Territories. Erişim: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>.
- Goldschmidt Jr., A. (2013). The Historical Context. Jillian Schwedler (Ed.), *Understanding the Contemporary Middle East içinde* (s. 41-88). Boulder: Lynne Rienner.
- Goldschmidt Jr., A. ve Davidson, L. (2008). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Doruk.
- Gordon, T. E. (1900). The Problem of the Middle East. *The Nineteenth Century. Monthly Review*. 47, 413-424.
- Hardy, S. (2017). Curbing the spoils of war. *The UNESCO Courier*, Ekim-Aralık(3), 12-16.
- Kamel, S. (2014). Education in the Middle East: Challenges and Opportunities. Nehme Azoury (Ed.). *Business and Education in the Middle East* (s. 99-130). London: Palgrave Macmillan.
- Kaya, Y. (2017). Oryantalizm- Postkolonyalizm ve Sanat. *İdil*, 6(30), 647-665.
- Khatib, H. (2014). Oil and natural gas prospects: Middle East and North Africa. *Energy Policy*, 64(2014), 71-77.
- Kinninmont, J. (2015). *Future Trends in the Gulf*. London: Chatham House.

- Koppes, C. R. (1976). Captain Mahan, General Gordon and the Origins of the Term "Middle East". *Middle Eastern Studies*, 12(1), 95-98.
- Laqueur, W. (2003). *A History of Zionism* (2. Baskı). New York: SchockenBooks.
- Lewis, B. (2005). *Ortadoğu* (2. Baskı). Ankara: Arkadaş.
- Lewis, B. (1982). *The Question of Orientalism*. The New York Review of Books. Erişim: <https://www.amherst.edu/media/view/307584/original/The+Question+of+Orientalism+by+Bernard+Lewis+%7C+The+New+York+Review+of+Books.pdf>.
- Luizi-Wilcox, I. (2020). 10 biggest Middle East Oil & Gas projects to watch in 2020. Erişim: <https://www.fircroft.com/blogs/10-biggest-middle-east-oil-and-gas-projects-to-watch-in-2020-05019154549>.
- Macfie, A. L. (2002). *Orientalism*. London: Pearson.
- Maggiolini, P. (2018). *The Origin and Development of the Idea of "Minority" in the MENA Region: A Multilevel Analysis*. Salam Kawakibi (Ed.). *Politics of Recognition and Denial. Minorities in the MENA Region* (s. 11-46). Euromesco Joint Policy Study 11.
- Mahan, A. T. (1902). *The Persian Gulf and International Relations*. *The National Review*. 40, 27-45.
- McNeill, W. H. (2007). *Dünya Tarihi* (12. Baskı). Ankara: İmge.
- Milton-Edwards, B. (2011). *Contemporary Politics in the Middle East* (3. Baskı). Cambridge: Polity.
- Murray, T. (2001). *Encyclopedia of Archeology*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical Geopolitics*. London: Routledge.
- Odell, P. R. (1968). *The Significance of Oil*. *Journal of Contemporary History*, 3(3), 93-110.
- Özdal, I. (2013). *Oryantalizm, Görsel İzler ve Günümüz Fotoğraf Sanatı*. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 9, 61-73.
- Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Paksoy, İ. G. (1993). *Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler*. Zeynep Rona (Ed.), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi içinde* (s. 201-211). İstanbul: Tarih Vakfı.

- Papoli Yazdi, L. ve Massoudi, A. (2017). The Consumptive Ruins Archaeology of Consuming Past in the Middle East. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, 13(3), 435-459.
- Pauwels, A. (2016). ISIS and illicit trafficking in cultural property: Funding terrorism through art. *Freedom from Fear*, 11, 64-70.
- Radcliffe, D. (2019). Middle East tech: What does 2019 have in store?. Retrieved from <https://www.zdnet.com/article/middle-east-tech-what-does-2019-have-in-store/>.
- Sahheen, K. (2017). Isis destroys tetrapylon monument in Palmyra. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/20/isis-destroys-tetrapylon-monument-palmyra-syria>.
- Said, E. (1999). *Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih. İlk Çağlardan 1918'e* (9. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Seddon, D. (2004). *A Political and Economic Dictionary of the Middle East*. London: EuropaPublications.
- Sheriden, L. P. (2006). Islamophobia Pre- and Post-September 11th, 2001, *Journal of Interpersonal Violence*, 21(3), 317-336.
- The World Bank (2001). *Cultural Heritage and Development. A Framework for Action in the Middle East and North Africa*. Washington, D.C.: The World Bank.
- UNESCO (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris: UNESCO.
- UNESCO (2003). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*. MISC/2003/CLT/CH/14. Paris: UNESCO.
- UNICEF (tarihsiz). *Education*. Erişim: <https://www.unicef.org/mena/education>.
- Youkhanna, D. G. (2010). Learning from the Iraq Museum. *American Journal of Archaeology Online Museum Review*, 114(4), 1-9. Erişim: https://www.ajaonline.org/sites/default/files/AJA1144_Youkhanna.pdf.

¹ ABD Başkanı Eisenhower'ın 1958'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Ortadoğu kavramını kullanmak yerine Yakındoğu ifadesini kullandığı; Dışişleri Bakanlığının bu çerçevede Yakındoğu ve Ortadoğu

kavramlarının eşanlamlı oldukları ve Mısır, Suriye, İsrail, Ürdün, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan ve Basra Körfezi'nde yer alan emirliklerin bulunduğu bölgeyi ifade ettiği belirtilmiştir (Davison 1960, 665).

² Breasted (1935: 134-135), Buzul Çağı'nın sonlarında ortaya çıkan, Babilonya düzlüklerini de içine alan (Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan Mezopotamya'yı merkeze alan ve kuzeyde sıradağlar, güneyde ise çöllerle çevrelenen, doğuda Basra Körfezi, batıda Akdeniz ile sınırlanan) verimli toprakların insanlık tarihindeki önemini ortaya koymuştur.

³ Dört Halife döneminde yapılan akınlarla Arap yarımadası dışına doğru yayılmaya başlayan İslamiyet, Emeviler ve Abbasiler döneminde Kuzey Afrika'dan bugünkü İspanya'ya ve doğuda da İran üzerinden Afganistan'a ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır.

⁴ Bu bağlamda Avrupalıların Rönesans'tan itibaren Helenistik dönemi uygarlığın kökeni olarak gören bakış açısı, Yunanların başlattığı bağımsızlık hareketlerinin Avrupa'da büyük sempati toplamasına ve etki uyandırmasına neden olmuştur.

⁵ Bu bakış açısı, 20. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayacak ve geçmiş kimsenin tekeline almaya hakkı olmadığı görüşü ağırlık kazanacaktır (Özdoğan, 2006: 90).

⁶ Örneğin C. Fellows Batı Anadolu'dan Nereidler ve Harpyler Anıtlarını, A. H. Layard Ninova ve Nemrut başta olmak üzere Mezopotamya kentlerinden eserleri, J. T. Wood Efes'teki buluntuları, C. T. Newton Halikarnasos Mozolesini British Museum'a; C. Humann Bergama Sunağı'nı, R. Koldewey İhtar Kapısı'nı Berlin Müzesi'ne; B. Haussoullier Didim Apollon tapınağının parçalarını Louvre Müzesi'ne götüren isimlerdir (Dosdoğru, 2018: 26-42).

⁷ Bu durum arkeoloji biliminin saygınlığına da zarar veren bir etki yaratmıştır. 20. yüzyıldan itibaren eserlerin buldukları yerlerde sergilenmesi, ulusal müzelerin kurulması eğilimi hız kazanmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları kapsamında, tarihi eserlerin araştırılması ve korunması yönünde de ilk adımlar atılmıştır. Osman Hamdi Bey bu doğrultuda Osmanlı coğrafyasında "Doğu"nun kültürel mirasının bu bölgenin insanları tarafından araştırılıp korunabileceği bilincinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ardından Cumhuriyet'in kuruluşu ile hem Türkiye'de arkeoloji biliminin gelişimi hem de tarihi mirasın korunması yönünde atılmalar atılmaya devam etmiştir.

⁸ Günümüzde Lizbon'daki Calouste Gülsenkyan Müzesi'nde sergilenen Gülsenkyan'a ait koleksiyon, Antik Mısır, Antik Yunan ve Roma, Babil, Pers, Ermeni, İslam eserlerini de içine alan 6000 parçayı barındırmaktadır (Collector and Philanthropist, 2018).

⁹ Bu çerçevede Mısır'da yaşayan Ortodoks Kıpti topluluğu örnek alınabilir. Antik Mısır'ın yerli halkından olan Kıptiler, Büyük İskender'in ardılları tarafından Mısır'da kurulan Ptolemaios Hanedanlığı döneminde, günümüzde de kullandıkları Grek alfabesini benimsemiş; Roma döneminde, üzerinde uzlaşıya varılmamış olsa da, Aziz Markos'tan etkilenerek Hristiyanlığı benimsemiştir. Hristiyanlar arasında başlayan dini ayrılıklardan etkilenen Kıptiler, Bizans'ın baskısına karşı Müslümanların Mısır'da hakimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı döneminde de modern Mısır'da da Kıpti topluluğundan isimler siyasal ve toplumsal hayatta önemli roller üstlenmişlerdir (Erdem, 1997).

Extended Abstract

The aim of this study is to discuss the cultural impacts of Middle Eastern geopolitics and to question whether and how the stereotypes created by the Western perspective could be changed. This study focuses on the importance of the Middle East, once called the Fertile Crescent, in the history of humanity and on the cultural heritage of this region. Since the end of the 19th century, the discovery of oil, construction of the Suez Canal and new archaeological expeditions have increased the strategic and political importance of the region. In this context, it is argued that in order to resist the impacts of the geopolitical interests of great actors in the region, the Middle East should reconcile with its cultural history and a new image of the Middle East based on common cultural heritage should be created.

The term “the Middle East” was first used at the beginning of the 20th century. The term was related to the United Kingdom’s foreign policy and its imperial interests, especially in the Indian Ocean. One of the most important geopoliticians, A.T. Mahan also used this concept to explain the crucial role of the region for the security of the British Navy in the Indian Ocean and the Persian Gulf. At the beginning of the 20th century, the concept of the Middle East along with the Near East and the Far East was being commonly used in the British, French and American diplomatic and military discourse. However, it was not obvious where the Middle East was exactly located. Some actors or studies have defined the geographical area with a broader perspective, including the Northern African coasts.

The region, where the agriculture was developed, the first human settlement started, the art and the culture were shaped, several conflicts had occurred, and different cultures encountered and created a unique cultural area during the history, is now called the Middle East. Due to the common use of the concept-the Middle East-, the region was defined with a Western-centric perspective. This identification has played an important role in the interpretation of the Middle East with Western concepts and on the construction of the cultural hegemony in the region. The Orientalism and the exploitation of the cultural heritage of the region are amongst the most important cultural reflection of the Imperialism. As a result of these processes, the stereotypes created by the West and adopted by the regional actors have caused homogenisation of the cultural diversity in the Middle East. Hence, the powerful actors of the international system could be able to expand their influences in the region.

This study is based on qualitative methodology. Although the Middle East is at the focus of the classical geopolitics because of its resources (especially oil and gas), its geographical position on the maritime routes and the political disorder/conflicts, this study adopts a critical approach against the prejudicial Western assumptions. Moreover, the Middle East region is also examined with a historical perspective in order to reveal the richness of its past and how these cultural heritages have been looted through the geopolitical strategies.

The West had begun to be interested in the culture of the East in the 18th century, but in the 19th century, the Orientalism and the imperial politics created a new image of the “Orient” which nourished the prejudices and stereotypes towards the region. Furthermore, the asymmetric relationship between the West and the East has deepened these clichés. Especially the social problems, political and military conflicts, interventions in the region have strengthened the prejudiced perceptions; sometimes the Middle Eastern people could also internalise these stereotypes, like as these attitudes help to protect local values and to fight against “external” influences. It is argued that the main reason for this phenomenon is the illiteracy, the alienation to its cultural past and the denial of the diversity of the cultural heritage.

This study defends that in the area known as the Middle East, there is a strong link between the economic, political and cultural exploitation and the formation of the Middle Eastern identity. As long as the historical and cultural richness has been denied in the Middle Eastern societies and countries, the clichés and the stereotypes could become unbreakable. During the history, the Middle East had always been a unique cultural interaction area despite the conflicts and hostilities. The deterministic approaches adopted in the 19th century created the image of the “Middle East”, which is still used to identify the region. However, for the emancipation of the region from the Western (political or cultural) domination, it is necessary to redefine the regional identity without refusing its cultural heritage; thus, the stereotypes could be replaced by a new Middle Eastern image, designed by the genuine cultural richness.